

УДК 378.1(477)

DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-12

І.В. ТАМОЖСЬКА,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки № 1
Навчально-наукового інституту міжнародної освіти
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ПІДВИЩЕННЯ ФАХОВОГО РІВНЯ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ ст.)

У другій половині ХІХ ст. в Університеті Св. Володимира, Харківському та Новоросійському університетах склалися сприятливі умови для надання студентам можливості реалізувати свої здібності до науково-дослідної роботи під час практичних занять. Такі заняття сприяли закріпленню теоретичних знань, набуттю й удосконаленню студентами практичних навичок та вмінь за відповідною спеціальністю, а також підвищенню методичного рівня підготовки професорсько-викладацького складу університетів.

У статті акцентовано увагу на тому, що провідна роль у вищих навчальних закладах належала професорам, адже вони впроваджували в навчальний процес результати наукових досліджень, створювали можливість практичного застосування теоретичних знань. Висвітлено досвід організації науково-дослідної роботи студентів під час практичних занять в університетах та навчально-допоміжних установах (клініки, госпіталі, музей патологічної анатомії, музей витончених мистецтв, фізичні лабораторії, анатомічний театр) України. Зазначено, що застосування під час практичних занять викладачами різних комбінацій методів навчання сприяло забезпеченню ефективності навчання, формуванню в студентів дослідницьких умінь, розширенню наукового кругозору. Зміст завдань для самостійної роботи викладачі ускладнювали, що сприяло посиленню зв'язку навчальної та практичної діяльності. Виконуючи самостійно специфічні завдання, студенти спиралися на наявний запас знань, умінь і навичок з фахового предмета, з'ясовували елементи нових знань, що потрібно засвоїти. Зроблено висновок, що така методична робота спонукала професорсько-викладацький склад навчальних закладів до постійного підвищення свого фахового рівня.

Наведено статистичні дані 1875 р. щодо середньої кількості проведених одним викладачем в університеті лекційних занять. Встановлено, що в Університеті Св. Володимира на медичному факультеті запроваджено навчальні курси з хімії, а на історико-філологічному – з юридичної економіки та статистики (1874 р.). З'ясовано, що в Харківському університеті практичні заняття з патологічної анатомії були розподілені між трьома обов'язковими курсами: 1) елементарний курс патологічної гістології для студентів ІІІ курсу (4 години на тиждень); 2) курс патологоанатомічної казуїстики для студентів вищих двох курсів (2 години на тиждень); 3) курс патологоанатомічних розтинів (клінічні години, у які можна було отримати для цього біологічний матеріал). Досліджено процедуру нагородження золотими та срібними медалями, схвальними відгуками студентів, які запропонували власні рішення завдань на визначені факультетами теми, на прикладі Новоросійського університету.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, Харківський та Новоросійський університети, професорсько-викладацький склад, фаховий рівень підготовки, науково-дослідна робота, практичні заняття.

Во второй половине XIX в. в Университете Св. Владимира, Харьковском и Новороссийском университетах сложились благоприятные условия для предоставления студентам возможности реализовать свои способности к научно-исследовательской работе во время практических занятий. Такие занятия способствовали закреплению теоретических знаний, приобретению и совершенствованию студентами практических навыков и умений по соответствующей специальности, а также повышению методического уровня подготовки профессорско-преподавательского состава университетов.

В статье акцентировано внимание на том, что ведущая роль в высших учебных заведениях принадлежала профессорам, ведь они внедряли в учебный процесс результаты научных исследований, создавали возможность практического применения теоретических знаний. Освещен опыт организации научно-исследовательской работы студентов во время практических занятий в университетах и учебно-вспомогательных учреждениях (клиники, госпитали, музей патологической анатомии, музей изящных искусств, физические лаборатории, анатомический театр) Украины. Отмечено, что применение во время практических занятий преподавателями различных комбинаций методов обучения способствовало обеспечению эффективности обучения, формированию у студентов исследовательских умений, расширению научного кругозора. Содержание заданий для самостоятельной работы преподаватели усложняли, что способствовало усилению связи учебной и практической деятельности. Выполняя самостоятельно специфические задания, студенты опирались на имеющийся запас знаний, умений и навыков по предмету специальности, узнавали элементы новых знаний, которые нужно усвоить. Сделан вывод, что такая методическая работа побуждала профессорско-преподавательский состав учебных заведений к постоянному повышению своего профессионального уровня.

Приведены статистические данные 1875 г. среднего количества проведенных одним преподавателем в университете лекционных занятий. Установлено, что в Университете Св. Владимира на медицинском факультете введены учебные курсы по химии, а на историко-филологическом – по юридической экономике и статистике (1874 г.). Установлено, что в Харьковском университете практические занятия по патологической анатомии были распределены между тремя обязательными курсами: 1) элементарный курс патологической гистологии для студентов III курса (4 часа в неделю); 2) курс патологоанатомической казуистики для студентов высших двух курсов (2 часа в неделю); 3) курс патологоанатомических вскрытий (клинические часы, в которые можно было получить для этого биологический материал). Исследована процедура награждения золотыми и серебряными медалями, одобрительными отзывами студентов, которые предложили собственные решения задач на определенные факультетами темы, на примере Новороссийского университета.

Ключевые слова: Университет Св. Владимира, Харьковский и Новороссийский университеты, профессорско-преподавательский состав, профессиональный уровень подготовки, научно-исследовательская работа, практические занятия.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У загальному плані Міністерства народної освіти зазначено, що навчальна та науково-дослідна діяльність студентів має відповідати пріоритетним напрямкам розвитку науки. Акцентовано увагу на тому, що поповнення кафедр, визначених Статутом 1863 р., у разі наявності підготовлених кандидатів для професорських посад, заохочення діяльності університетських учених товариств, збільшення кількості навчально-допоміжних установ, необхідних для «вчених занять», покращання матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів сприяли поступовому створенню оптимальних умов для організації ефективної системи наукової діяльності студентів, що залежала від викладацької майстерності науково-педагогічних кадрів [5, с. 28].

Протягом 1863–1883 рр. в Університеті Св. Володимира, Харківському та Новоросійському університетах створювалися сприятливі умови для надання студентам можливості реалізувати свої здібності до науково-дослідної роботи, безпосереднє керівництво якою під час практичних занять здійснювали досвідчені професори й доценти навчального закладу. Такі заняття сприяли закріпленню студентами теоретичних знань, набуттю й удосконаленню ними практичних навичок та вмінь за відповідною спеціальністю, що зумовлювало необхідність постійного вдосконалення фахового рівня викладача вищих навчальних закладів, зокрема й під час цілеспрямованої співпраці зі студентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та історико-педагогічній літературі накопичено певний обсяг знань з питань підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України обраного нами хронологічного періоду. Особливу цінність мають узагальнювальні праці А. Георгієвського, М. Гілярова-Платонова, Л. Головніна, А. Корнілова,

П. Мілюкова, М. Покровського, В. Пуришкевича, С. Рождественського, у яких зазначена проблема розглядалася через призму урядової політики Російської імперії в галузі університетської освіти, що відображалася, передусім, в університетських статутах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У виданнях радянського періоду надмірна увага приділялася подіям, пов'язаним зі студентськими хвилюваннями, опозиційними настроями частини викладацького корпусу. Майже не йшлося про наявність новаторських педагогічних ідей, заходів, що покращували організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, у тому числі завдяки підвищенню науково-педагогічного рівня професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. Що стосується виокремлення в працях цього періоду науково-педагогічного доробку щодо теоретико-методичних засад підготовки викладачів університетів досліджуваного періоду, то такий аналіз майже не проводився.

Мета статті – висвітлити методичні аспекти фахової підготовки професорсько-викладацького складу вітчизняних університетів другої половини XIX ст. в процесі організації та проведення науково-дослідної роботи студентів під час практичних занять.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1875 р. на практичних заняттях студенти Харківського університету виконували такі завдання: 1) визначали істотні ознаки різних груп тварин та проводили порівняльно-анатомічні дослідження (III курс), виконували гістологічні вправи (II курс) із зоології; 2) практикувалися в анатомії рослин (II курс) та систематиці фанерогамів і морфології опалофітів (III–IV курси) з ботаніки; 3) визначали кристалографічним способом властивості мінералів різних класів на основі навчальної колекції (III курс) з мінералогії та властивості гірських порід (III курс) з геології; 4) визначали природні сполуки в рослинній сировині (III курс) з органічної хімії. Студенти відділення фізико-хімічних наук вивчали пристрої та їх метрологічні характеристики, знайомилися з методами обробки результатів вимірювань [3, с. 182].

Протягом I півріччя 1875 р. в анатомічному театрі (приміщення для анатомічних робіт, наукових досліджень і читань лекцій) Харківського університету працювало 130 осіб, з яких 1 – докторант, 38 – осіб, які закінчували курс студента, 40 – студенти II курсу та 60 – I курсу; у II півріччі – 171 особа, з яких 4 – докторанти, 51 – студент II курсу та 116 – I курсу. З анатомії зроблено близько 856 препаратів, з яких 5 – докторами наук, 38 – лікарями, 813 – студентами. На заняттях з ембріології студенти III курсу вивчали закономірності розвитку та функціонування тканин тварин (2 години на тиждень) [3, с. 183].

У 1875 р. практичні заняття з патологічної анатомії в Харківському університеті були розподілені між трьома обов'язковими курсами: 1) елементарний курс патологічної гістології для студентів III курсу (4 години на тиждень); 2) курс патологоанатомічної казуїстики для студентів вищих двох курсів (2 години на тиждень); 3) курс патологоанатомічних розтинів (клінічні години, у які можна було отримати для цього біологічний матеріал). Мета першого курсу – формування практичних умінь приготування мікроскопічних препаратів з пухлин і хворих органів, призначених для досліджень, та вміння гістологічного аналізу окремих хворобливих процесів у тканинах та органах. У теоретичній частині навчального курсу подається опис зовнішніх властивостей мікроскопічних препаратів, їхнього гістологічного складу; відзначено загальні закономірності й конкретні механізми виникнення, розвитку та наслідків патологічних процесів. Для ознайомлення студентів з особливостями патологічних наростів і хворобо-змінених органів проводилася демонстрація наявних препаратів, що супроводжувалася стислими описами й найменуванням патологічних процесів, якими викликані продемонстровані зміни. Мета другого практичного курсу – дослідження патологоанатомічного матеріалу. Спочатку студентам повідомляли необхідні відомості про походження об'єктів, про прижиттєвий перебіг хвороби, про зміни, що можна помітити оглядаючи препарати, після цього з клініки для дослідження пропонувалися органи або окремі анатомічні об'єкти, що належали померлим хворим, яких раніше оглядали студенти разом з лікарями, а вже потім повним гістологічним аналізом встановлювався патологоанатомічний діагноз [3, с. 184].

Упродовж 1875 р. зі студентами Харківського університету та іншими особами проводилися необов'язкові практичні заняття в музеї та кабінеті патологічної анатомії, результатом яких були опубліковані наукові праці «Про лімфосаркоми» та «Лейкемія з амі-

лоїдним переродженням внутрішніх органів» лікаря-стипендіата І. Кутирева, «Sarcoma myelogenicum» В. Високовича, «Потрібно б вводити в Росії систематичне дослідження свинячого м'яса на трихіни. Старе й нове про трихіни в Росії» Олександрова, «Трихіноз із нагноєнням у капсулах трихін» В. Фавра, «Trichinosis in Russland» Фабра та професора Крилова. Під час практичних занять з тератології викладач показував слухачам ті форми патологічних станів людських зародків, що були наявні в музеї патологічної анатомії, їхнє походження роз'яснювалося на підставі відомостей історії розвитку тварин. На практичних заняттях демонструвалися способи проведення вісекцій або самим професором, або студентами під керівництвом наукового співробітника. У кабінеті загальної патології студенти вивчали патологічні зміни різних хворобливих процесів. Крім того, лікарі займалися науково-дослідною роботою, наприклад Кемарський досліджував вплив жовчних кислот на організм тварин, а Пахомов проводив досліди з переливання крові. У терапевтичній клініці студенти оглядали стаціонарних хворих, установлювали діагноз, указуючи ступінь функціональних порушень органів і систем, ускладнень. Під час вечірнього огляду хворого ординатором студенти мали можливість спостерігати за використанням ларингоскопа в процесі лікування хвороб гортані, а також попрактикуватися в такому дослідженні. Здебільшого практичні заняття IV курсу були спрямовані на діагностику хвороби, а V курсу – на клінічну терапію. На заняттях у хірургічній клініці студенти обстежували стаціонарних хворих, оформляли бланки історії хвороби, проводили мікроскопічні та хімічні дослідження продуктів, що спричиняли хворобливу симптоматику, а також проводили операції. Заслужують на увагу наукові праці, виконані в клінічній лабораторії стипендіатом Беляєвим («Дослідження щодо механізму утиску кишкових гриж», «Дослідження впливу температур кипіння та замерзання на гнильну отруту», студентами V курсу Матусевичем («Про спосіб анестезування гідратом хлоралу за допомогою впорскування його у вени й під шкіру») та Панченком («Про антисептичні властивості саліцилової кислоти»). В акушерській клініці студенти здійснювали якісні та кількісні дослідження сечі у вагітних і породіль (Михалевський, В. Фавр), зважували тіла, вимірювали зріст та живіт вагітних (Мясоедов, Савельєв), зіставляли випадки, що раніше траплялися, для диференціальної діагностики пухлини живота (Успенський, Булгаков), визначали щільність оболонок яйця за допомогою спеціального пристрою (Гусаков). В офтальмологічній клініці студенти V курсу займалися визначенням хвороби очей, проводили операції як на фантомі, так і на хворих. Крім того, студенти Футулов і Шульгін в офтальмологічному кабінеті займалися офтальмометрією, А. Подрез презентував докладний опис офтальмологічного рисунка рідкісного випадку атрофії всіх судин сітківки [3, с. 185–187].

В Університеті Св. Володимира надавали перевагу таким науково-педагогічним кадрам, які мали не лише ґрунтовну теоретичну базу, а й практичний досвід застосування професійних навичок. Наприклад, 2 жовтня 1864 р. на засіданні ради медичний факультет клопотав про те, щоб ординарному професору С.П. Алфер'єву, який має 25-літній досвід роботи, на 5 років продовжили термін служби в навчальному закладі, адже він, поєднуючи лікування хворих з науково-дослідною та педагогічною роботою, як вважав ординарний професор Ю.І. Мазон, «вводить молодих лікарів у медичну практику», у клініці ефективно проводить заняття зі студентами IV курсу. Для того, щоб викликати довіру в молодих людей до медичних наук, «необхідно викладачеві під час лікування застосовувати засоби, перевірені протягом багатьох років», а ті з них, хто не може керуватися своїм досвідом, не може пояснити занадто швидко зміну методів лікування, навіть якщо вони новітні, викликають у початківців недовіру до науки [7, с. 16–17].

У 1874 р. Університетом Св. Володимира запроваджено навчальні курси з хімії для студентів медичного факультету. Історико-філологічний факультет збільшив обсяг викладання введенням обов'язкового навчального курсу з юридичної економіки та статистики. Міністр народної освіти визнав корисним застосування такого нововведення для історико-філологічних факультетів інших університетів і подав його для обговорення навчальних закладів, з яких Московський університет наслідував приклад Університету Св. Володимира [4, с. 46].

За Статутом 1835 р. професор зобов'язаний викласти не менше 8 лекцій на тиждень, а за Статутом 1863 р. штатні викладачі можуть прочитати стільки лекцій, скільки призначить їм факультет, але якщо схвалить рада. У 1875 р. кількість теоретичних лекцій професора медичного факультету Харківського університету в середньому складала 45/7, Університету

Св. Володимира – 41/2. Загальна кількість лекцій, що читали викладачі історико-філологічного факультету, крім богослов'я, орієнтовно складала: в Університеті Св. Володимира – 39, Харківському – 46, Новоросійському – 44, але на курсах вони розподілялися нерівномірно, нерідко могли поєднувати студентів декількох курсів, що погіршувало ефективність викладу матеріалу. Кількість лекцій, що мають прослухати студенти історико-філологічного факультету на різних курсах, не досягала того мінімуму (від 16 до 20 лекцій на тиждень), що за статутами германських вищих навчальних закладів вважається обов'язковим для зарахування навчального півріччя. Така ж ситуація склалася й на юридичних факультетах: 8 лекцій на тиждень викладалося на IV курсі Харківського університету; 8 лекцій та 6 год практичних занять – на IV курсі Університету Св. Володимира; 11 лекцій – на I–III курсах Новоросійського університету. Студенти медичних факультетів, навпаки, мали прослухати велику кількість лекцій, що спричинено збільшенням кафедр, а саме: у Харківському університеті – 31–42 лекції, якщо з практичними заняттями, то 35–50; в Університеті Св. Володимира – 40 лекцій (на III курсі) та 42 (на IV курсі). У першому навчальному закладі кількість викладачів на факультеті набагато менша встановленого складу, у другому – 23 викладачі замість 34. У Харківському університеті допоміжні природничі науки спершу викладалися студентам-медикам окремо за встановлену винагороду, а потім – професорами природничих наук, фармацевтами та ветеринарами [8, с. 151–153].

Для залучення студентів історико-філологічного та юридичного факультетів Університету Св. Володимира до наукових занять у нелекційний час вимагалось від кожного з них подати одну працю на схвалену тему до проведення курсового та остаточного випробувань, а на медичному факультеті її замінили написанням історії хвороби під час занять, що проходили в клініці. Проте на історико-філологічному факультеті проводилися практичні заняття з деяких предметів. Так, у першій половині 1875 р. на практичних заняттях з римської словесності студенти IV курсу зачитували латинською мовою одну з частин своєї наукової праці на запропоновану або обрану тему: С. Савицький – «Про Горація як ліричного поета...», М. Тилинський – «Про Цицерона як оратора», О. Пучковський – «Про берлінські та ватиканські листи одного з найдавніших кодексів Вергілія», С. Стрибульський – «Про Тибуллу». У другій половині 1875 р. читали латинські написи за виданням Вільмана. Упродовж року на практичних заняттях з російської історії професора В.С. Іконникова студенти готували реферати на такі теми: «Розбір повістей про створення та захоплення Константинополя, існуючих у давній російській писемності» (І. Жуков), «Розбір літописної оповіді про Ізяслава Мстиславовича» (В. Жуковський), «Нариси з боротьби Московської держави з Казанським царством» (М. Соловйов), «Сказання про нашестя Батия» (А. Марцинковський), «Розбір думок і джерел щодо земських зборів» (А. Ясинський), «Дипломатичні відносини Росії перед семирічною війною» (М. Долговий), «Записки Руніча як матеріал для історії Пугачовського бунту» (А. Даниленко). На практичних заняттях з російської історії професора О.І. Селіна студенти подали такі реферати: «Критичний розбір «Героя нашого часу» (М. Красовський, П. Горічевський), «Про Данила паломника» (І. Рахманьков) [1, с. 60–61].

Наприкінці півріччя на юридичному факультеті Університету Св. Володимира студенти I та II курсів усно викладали деякі розділи з прослуханих навчальних курсів, що призначив професор, користуючись не лише лекційним матеріалом, а й тим, що самостійно опрацьований з відповідних літературних джерел. У разі ухилення від такої роботи студенти не допускалися до іспитів. Практичні заняття з політичної економіки, поліційного та міжнародного права проводилися по 2,5 години на тиждень, на яких першокурсники та другокурсники вивчали теоретичні основи наук у такий спосіб: зазвичай один з них читав реферат, написаний на підставі «Основ політичної економіки» Джона-Стюарта Міла, доповнюючи думку автора посібника поглядами відомих економістів, а інший студент, заздалегідь підготувавшись до дискусії, міг відстоювати свою позицію або заперечувати думку опонента; викладач спрямовував хід бесіди; здійснювався аналіз виступів опонентів. На практичних заняттях з поліційного права (2 години на тиждень) студенти III та IV курсів писали реферати із суміжних предметів, у яких потрібно було визначити актуальність теми, основні питання, що становили предмет обговорення після того, як їх прочитають перед аудиторією. Студенти III курсу відвідували практичні заняття з міжнародного права (1 година на тиждень), на яких

здійснювали порівняльний аналіз постанов французького та італійського законодавств про підданих, а викладач коригував їхню роботу відповідно до обраної теми [1, с. 60–61].

Науково-дослідна робота студентів медичного факультету Університету Св. Володимира в I–IV семестрах полягала в тому, що вони займалися приготуванням препаратів з різних частин людського тіла, демонструючи їх професору або прозектору анатомії; вивчали в гістологічній лабораторії будову людського тіла спочатку під безпосереднім спостереженням або керівництвом професора, а після того, як ознайомилися з інструкцією з експлуатації мікроскопа та оволоділи основними методами дослідження, – самостійно; проводили хімічні досліди в лабораторіях. Крім того, у III–IV семестрах під керівництвом професора та його помічника студенти зі спеціального дозволу займалися у фізичній лабораторії практичним вивченням фізіологічних процесів на тваринах, у V–VI семестрах у лабораторії кафедри патологічної анатомії проводили мікроскопічні дослідження патологічних органів і тканин, у фармакологічній лабораторії – дослідження впливу лікарських речовин на організм тварин, у лабораторії кафедри загальної патології вивчали патологічну гістологію. Протягом VII–VIII семестрів проводили у факультетських клініках патологоанатомічний розтин померлих під керівництвом професора патологічної анатомії, в амбулаторії діагностували пацієнтів у присутності лікарів, спостерігали за перебігом їхньої хвороби. У IX–X семестрах студенти вправляються в розпізнаванні хвороби: визначали методи лікування, склали історію хвороби. У судово-медичному відділенні госпіталю практикувалися в проведенні кримінально-судового огляду військових [1, с. 62–63].

У 1874–1875 навчальному році в Університеті Св. Володимира для здобуття нагород були запропоновані різні наукові теми для дослідження. Від історико-філологічного факультету – «Марнікс-де-Сент-Альдегонд (1538–1598) як політичний письменник». Студенти керувалися такими методичними вказівками до виконання цієї роботи: 1) вивчити літературні джерела, розглянути різні погляди науковців на характер Нідерландської революції XVI століття (твори Моейлея, Гольцварта, Жюста, Борньє, Кіне та ін.); 2) висвітлити ідеологічні погляди Сент-Альдегонда щодо сучасних політичних думок католицьких і протестантських письменників; 3) проаналізувати стан політико-релігійних партій, що формувалися в Нідерландах, і ставлення Марнікса-де-Сент-Альдегонда до них. Від фізико-математичного факультету – «Теорія потенціалу та потенціальної функції, викладена у зв'язку з основними засадами механіки» з хімії; від юридичного факультету – «Значення преторського едикту в історії римського права», «Про так звані природні зобов'язання (obligationes naturalis) у системі римського цивільного права» та «Економічні відносини між землеробськими та промисловими смугами Росії»; від медичного факультету – «Іннервація малого кола кровообігу». У 1875–1876 навчальному році була запропонована для наукового дослідження тема «Зробити переклад з граматичними тлумаченнями 22-ї книги Іліади з грецької словесності, а також продубльовані теми минулого року; від юридичного – «Російське боярство до XIV століття», «Монтеск'є та Руссо, їхнє вчення й вплив на розвиток політичних ідей», «Едмонд Борк, аналіз його наукової праці «Економічні відносини між землеробськими та промисловими смугами Росії»; від медичного – «Про питому вагу рідин з дрібними суспендованими твердими тілами», з медичної фізики – «Про іннервації судин малого кровообігу» та ін. [1, с. 63–64].

У 1877 р. на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету практичні заняття переважно проводили професори. У I семестрі О.О. Кочубинський займався зі студентами визначенням змісту лужицького перекладу Нового Завіту 1568 р. (1 година на тиждень). Н.П. Кондаков проводив у музеї заняття з історії мистецтв, де була можливість продемонструвати надбання національної та світової історико-культурної спадщини (1 година на тиждень), а в II семестрі в музеї витончених мистецтв він влаштував студентське відділення з бібліотекою, у якій були наявні посібники з предмета «Історія мистецтв» для денних і вечірніх занять. У II семестрі на заняттях О.О. Кочубинського із слов'янської філології студенти, які бажали отримати стипендію, замість усних піврічних випробувань мали право подати письмові роботи на визначені викладачем теми: на I–II курсах – по 3, а на інших – по 1, що належали до фахових предметів. На практичних заняттях професора юридичного факультету Ф.І. Леонтовича студенти IV курсу займалися перекладом і трактуванням пам'яток історії російського права. Практикувалися вони й на заняттях П.П. Цитовича

з цивільного права та М.І. Малініна з цивільного судочинства. Крім того, студенти I–II курсів, які бажали отримати стипендію, складали «піврічне усне випробування». На фізико-математичному факультеті контролювали відвідування студентами практичних занять, адже вважали, що від цього залежить рівень їхніх знань, але на відділенні природничих наук виникли труднощі щодо вирішення цих питань унаслідок недостатнього фінансування [2, с. 30–81].

Студенти юридичного та історико-філологічного факультетів Новоросійського університету брали участь у написанні конкурсних наукових праць на визначені теми. Результати були такими: золоту медаль отримав Є. Полетаєв за наукове дослідження «Учення про юридичну особу в римському праві» (III курс), срібну – Ф. Черховський (II курс) та похвальний відгук – В. Городецький (I курс) за наукові праці на тему «Характеристика Фемістокла» [2, с. 34].

Історико-філологічний факультет, заслухавши відгук ординарного професора кафедри мистецтв Н.П. Кондакова про три твори, подані на здобуття річних університетських премій на визначену тему «Нарис російського народного та історичного орнаменту» (17 серпня 1880 р.), клопотав на засіданні ради Новоросійського університету (від 27 серпня 1880 р.) про призначення срібних медалей та удостоєння схвального відгуку.

Автор першого твору, на думку професора Н.П. Кондакова, акцентував увагу на розкритті первісних слов'янських орнаментів у певних художніх типах, показав історичний зв'язок південних племінних груп слов'ян – новгородських і Русі, досліджуючи їхню орнаментальну спорідненість, визначив основу давньоруського орнаменту, що утворюється геометричним візерунком, видозміненим у рослинні найпростіші форми, «відокремившись і тому найбільш утримавши традицію, хоча запозичені досі форми орнаменту тваринного з великоруської орнаментики»; використав нещодавно видані матеріали – колекції Московської антропологічної виставки, але потрібно було подати «більше фактів доказу сприйняттої теорії».

У другому творі, як зазначає професор, здійснено художній аналіз форм великоруського та малоруського орнаменту, досліджено основні його елементи, а також напрями подальшого розвитку – з різних комбінацій ліній і кольорів, представлених у малюнках, вирізняти основні споконвічні типи й визначати характерні ознаки цих груп художніх явищ, використовувати ілюстративний матеріал, що слугує кращому сприйняттю теми дослідження, але друга частина твору (нарис орнаменту історичного) ґрунтовно не розкрито.

У третьому дослідженні, як відзначив професор Н.П. Кондаков, описано пам'ятники скіфів і мирян, а також речі Ананьїнського могильника, болгарські предмети давнини, головною метою свого дослідження Вірлан вважає пошук елементів впливу східного, візантійського та скандинавського орнаментів. Автор стверджує, що російський орнамент є «копіюванням чужих зразків», що він «вирізняється застоєм форм» (але не примітивний), які «не міг розвинути внаслідок історичних умов». Аналізуючи форми орнаменту, переконується, що більшість з них запозичена із Стародавнього Сходу. Професор звернув увагу на те, що студент не розрізняє історичного запозичення зразків з найдавніших переказів. Незважаючи на зауваження, визнав, що наукове дослідження заслуговує на позитивну оцінку.

Ознайомившись з відгуками професора Н.П. Кондакова, члени ради погодилися з рішенням факультету. Отже, студенти М. Орлов і П. Катаєв отримали срібні медалі, а Вірлан – похвальний відгук [6, с. 84–90].

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, викладачі Університету Св. Володимира, Харківського та Новоросійського університетів ефективно проєктували зміст практичних занять, намагалися оптимально поєднати методи навчання, підтримувати зворотний зв'язок зі студентами, стимулювали їхню пізнавальну активність, залучаючи до інтелектуальної співпраці, застосовували засоби наочності, добирали цікаві теми для написання наукових праць, оцінювали результати педагогічних досліджень. Така методична робота спонукала професорсько-викладацький склад навчальних закладів до постійного підвищення свого фахового рівня.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні нормативно-правового забезпечення процесу підготовки науково-педагогічних кадрів у вітчизняних університетах після прийняття Університетського статуту 1884 р.

Список використаної літератури

1. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений. Журнал Министра народного просвещения. Июнь. 1876. – Санкт-Петербург, 1876. – Ч. CLXXXV. – С. 59–76.
2. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений. Журнал Министерства народного просвещения. Ноябрь. 1878. – Санкт-Петербург, 1878. – Ч. СС. – С. 30–81.
3. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений. Журнал Министра народного просвещения. Октябрь. 1876. – Санкт-Петербург, 1876. – Ч. CLXXXVII. – С. 179–209.
4. Извлечения из Всеподданнейшего отчета г. Министра народного просвещения за 1874 г. Журнал Министра народного просвещения. Июнь. 1876. – Санкт-Петербург, 1876. – Ч. CLXXXV. – С. 43–67.
5. Обзор деятельности Министерства народного просвещения за 1874 г. Журнал Министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1875. – Ч. CLXXXVII. – С. 1–72.
6. Протокол заседаний Совета Императорского Новороссийского университета: 20 августа – 15 декабря 1880 г. Записки Императорского Новороссийского университета. – 1881. – Т. 32. – С. 76–241.
7. Протокол заседаний Совета Университета Св. Владимира: 2 октября 1864 г. Университетские известия. Ноябрь 1864 г. – Киев: Университетская типография, 1864. – № 11. – С. 5–20.
8. Современная летопись. Университетский вопрос. Журнал Министерства народного просвещения. Октябрь. 1876 г. – Санкт-Петербург, 1876. – Ч. CLXXXVII. – С. 131–178.